

УДК 372.8.159.9:378.633

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЇ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Марія Матвєєва

*Кам'янець-Подільський державний університет
вул. Огієнка, 61, 32300 Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: matveevkp.km.ua*

З'ясовано специфіку викладання психології, запропоновано шляхи реалізації інтерактивного розвивального підходу в процесі викладання психології, описано методику діагностики і корекції проблем особистісної готовності студента до опанування професією педагога.

Ключові слова: викладання психології, гуманізація педагогічного процесу, рейтингова система оцінювання, особистісна рефлексія, тренінг особистісної професійної готовності.

У процесі опанування професією педагога, головним змістом якої є спілкування з учнями і здійснення на них певного впливу, значне місце посідає вивчення психології – науки, яка допомагає збагнути внутрішній світ людей, механізми їхньої поведінки, особливості побудови взаємин між ними.

До головних завдань викладання психології для майбутніх педагогів належить формування знань про закономірності психічного розвитку дитини, особливості соціалізації особистості школяра, своєрідність пізнавальної діяльності учнів різного віку, механізми психологічного забезпечення навчально-виховної роботи; а також розвиток умінь зважати на вікові та індивідуальні психологічні особливості дітей, створювати умови для максимального розкриття та реалізації особистісного потенціалу кожного учня, будувати стосунки з ними на суб'єкт-суб'єктній основі.

Проблеми викладання психології у вищому навчальному закладі (ВНЗ) досліджували В. Боярчук, В. Крутецький, В. Ляудіс, З. Панібратцева, В. Панок та ін. Вони зазначали, що психологія як навчальна дисципліна порівняно з іншими предметами має свої специфічні особливості.

1. Відсутність підготовчої бази у студентів для вивчення психології у ВНЗ. Якщо з такими предметами, як українська мова, фізика, математика, біологія, майбутні педагоги ознайомлюються ще під час шкільного навчання, то психологія є для них нова дисципліна. Тому в процесі її викладання необхідно особливу увагу приділити формуванню у студентів стійкого інтересу до цієї науки, розумінню її прикладних можливостей.

2. Труднощі засвоєння категоріального апарату, які зумовлені трьома причинами. По-перше, під час вивчення психології доводиться оперувати поняттями високого рівня абстракції, які можуть бути засвоєні лише за умови добре розвинутого логічного мислення, філософського складу розуму, схильності до глибокої особистісної рефлексії. Оскільки такий тип пізнавальної діяльності сформований лише у незначній частини студентської молоді, то вивчення психології повинно бути організоване таким чином, щоб не лише давати знання, а й сприяти інтелектуальному розвитку. По-друге, більшість психологічних понять, таких як пам'ять, мислення, увага, воля, характер тощо, часто використовуються у повсякденному житті. Однак їхнє наукове значення не збігається з тим, який зміст вкладається у них. Неврахування цієї обставини призводить до того, що у студента співіснують два рівні психологічних знань: *побутовий* – погано усвідомлений, неточний, а то й помилковий, але дієвий, який активно використовується у житті та у професійній діяльності, і *теоретичний* – усвідомлений, але “мертвий”, який не пов'язаний з практикою. Щоб усунути цю суперечність, необхідно під час занять з психології створювати умови для усвідомлення студентами існуючих у них наївних психологічних уявлень і співвіднесення цих уявлень з науковими дефініціями. По-третє, у психологічній теорії і практиці співіснують різні напрямки та течії, які по-своєму трактують психологічні механізми розвитку особистості й пропонують різні засоби впливу на цей розвиток.

3. Своєрідність об'єкта дослідження. Опанування будь-якою наукою є неможливим без організації лабораторних досліджень. Якщо предметом таких досліджень у фізиці, хімії, біології тощо є моделі об'єктивних явищ, то предметом психологічного експерименту є психіка людини, яку неможливо вивчати на моделях. Тому лабораторні заняття з психології повинні проводитись у формі безпосереднього спілкування з учнями.

4. Суперечності між принципами побудови міжособистісної взаємодії на гуманістичних засадах, які пропагує сучасна психологічна наука, і переважно директивним викладання психології у ВНЗ. Перехід на особистісно орієнтоване навчання потребує не лише розробки й апробації відповідних технологій, а й зміни особистісних установок щодо взаємодії наставника й учня. Історія суб'єкт-об'єктних стосунків між учителем та школярем, де школяр є об'єктом педагогічного впливу, налічує не одне десятиліття. До таких стосунків й досі вдаються і батьки, і вихователі-фахівці, хоч часто пересвідчуються у їхній недосконалоості. Потрібні додаткові зусилля, щоб не лише проголосити дитину особистістю, а й навчитися бачити в ній цю особистість. З огляду на це у процесі викладання психології до уваги слід брати такі завдання: 1) приведення у відповідність форм навчання із сучасними рекомендаціями психологічної науки;

2) озброєння студентів знаннями про новітні освітні технології та їх психологічне обґрунтування; 3) виховання майбутнього педагога у дусі гуманізму, формування у нього відповідних установок щодо побудови взаємин з учнями.

4. Наявність історично зумовленого розриву між психологічною теорією та практикою. Як результат цього значна частина студентів, маючи достатню теоретичну підготовку, неспроможна використовувати психологічні знання у педагогічній діяльності.

Зазначені особливості враховані у розробленій нами моделі інтерактивного розвивального підходу до викладання психології у педагогічних ВНЗ.

У роботі зі студентами виділяємо декілька етапів. Завданням першого етапу є налагодження контакту; усунення негативного впливу установок на процес навчання як запам'ятовування і репродуктивне відтворення певного обсягу інформації; створення творчої атмосфери. З цією метою перші заняття проводяться у формі тренінгів спілкування. В ігровій формі відбувається знайомство, визначаються завдання курсу та правила організації спільної навчальної діяльності, поділ групи на творчі підгрупи (по чотири–п'ять осіб), щоб забезпечити пізнавальну активність кожного студента.

На другому етапі відбувається засвоєння основних психологічних категорій з теми. Навчання на цьому етапі проводиться у формі практичних та лабораторних занять і семінарів. Під час практичних занять кожна творча підгрупа, актуалізуючи свої уявлення про той чи інший психологічний термін, використовуючи власний життєвий досвід, дає його визначення. Після цього концепція кожної підгрупи аналізується. Учасники дискусії можуть задавати запитання, уточнювати відповіді, висловлювати власний погляд. Роль викладача при цьому зводиться до створення проблемних ситуацій, стимуляції активності усіх учасників, забезпечення культури спілкування. Важливо також стежити за тим, щоб дискусія була результативною, не відходила від теми, не перетворювалась у суперечку. Узагальнюючи набуті таким чином знання, студенти визначають питання, які потребують експериментального дослідження. Викладач озброює студентів методиками емпіричного вивчення того чи іншого психологічного явища. Об'єктами дослідження можуть бути студенти або учні певного віку.

На лабораторних заняттях студент виконує роль дослідника, що сприяє високому рівню мотивації до навчання, розвитку аналітичних здібностей, формуванню навичок спілкування з іншими, виховує відповідальність. Водночас організація лабораторних занять у вигляді експериментального обстеження має певні обмеження. По-перше, таке обстеження, підготовка до нього, опанування студентами методик забирають багато часу, по-друге, експерименти, проведені на невеликій кількості людей, не дають змоги

зробити узагальнення щодо особливостей тієї чи іншої функції. Крім того, якщо дослідження проводиться на дітях, постає проблема узгодження розкладу роботи ВНЗ та школи. Тому, не відмовляючись від такої форми роботи, ми водночас не можемо вдаватись до неї постійно.

Крім безпосереднього експериментального вивчення проявів психіки, ми пропонуємо студентам аналізувати відеозаписи обстежень, проведених професійним психологом. Під час перегляду фільму кожна проблемна підгрупа фіксує результати дослідження у протоколі та обговорює їх. Висновки, зроблені кожною підгрупою, зіставляються і порівнюються. Те, що усі студенти аналізують один випадок, дає змогу найбільш повно виявити усі особливості прояву психічної функції.

Ефективна також така форма проведення лабораторних занять, коли студентам (кожній творчій групі окремо) пропонується проаналізувати протоколи дослідження прояву певного психічного явища чи функції у дітей (по 10 осіб) різного віку. Це дає можливість, з одного боку, виявити особливості психічного процесу, а з іншого, дослідити його динаміку шляхом порівняння результатів виконання завдань різними віковими групами, а також виявити індивідуальні особливості цього процесу.

На третьому етапі вивчення теми доповнюються, уточнюються, поглиблюються та узагальнюються набуті знання. Форму проведення занять на цьому етапі не можна назвати лекційною, оскільки інформація, яку пропонує викладач, доповнюється даними, здобутими студентами протягом лабораторних та практичних занять. Студенти також можуть готувати свої повідомлення та доповіді з теми на підставі результатів власних досліджень та аналізу літературних джерел. Зауважимо, що на таких заняттях виникає багато запитань, пропозицій, ідей, міркувань, а це є ознакою високої пізнавальної активності.

Завданням четвертого етапу вивчення теми є визначення шляхів практичного застосування одержаних знань. Для цього використовуються ділові ігри, аналіз навчальних програм та підручників, обговорення та розв'язання педагогічних проблемних ситуацій, психологічний аналіз уроків та виховних заходів, записаних на відеоплівку.

У разі застосування описового підходу до організації навчання важливою є проблема оцінювання знань студентів. Традиційне оцінювання, на наш погляд, перешкоджає активності студентів, сприяє формуванню невпевненості у собі і навіть невротичних рис особистості. Страх помилитися, одержати низьку оцінку блокує творчість, пригнічує прагнення мати і висловлювати власну думку. Провідним мотивом навчання стає не здобуття знань, а одержання оцінки. Це також негативно впливає на розвиток особистості викладача, який мимоволі починає відчувати себе "диктатором". Саме тут гуманістичні засади педагогіки зводяться нанівець. Крім того,

оцінити рівень знань студента з психології значно складніше, ніж, наприклад, з математики, фізики, української мови, які мають чіткі об'єктивні критерії оцінювання залежно від кількості допущених помилок. Оцінка з психології завжди мала суб'єктивний характер.

Якщо від системи оцінювання у ВНЗ не можна відмовитись взагалі (як це пропонує зробити у молодшій школі Ш. Амонашвілі), то вона повинна бути організована таким чином, щоб стимулювати прагнення студентів до пізнавальної діяльності, до активного здобуття знань. Найбільш придатною для цього, на нашу думку, є рейтингова система, сутність якої полягає у тому, що кожен вид навчальної роботи студента оцінюється певною кількістю балів, за умови, що він виконаний правильно. Наприклад, відвідування заняття – 1 бал, відповідь на запитання репродуктивного характеру – 2 бали, відповідь на запитання проблемного характеру – 3 бали, проведення експериментального дослідження – 4 бали, аналіз і узагальнення результатів дослідження – 5 балів, підготовка повідомлення – 6 балів тощо. Якщо студент не виконав завдання на достатньому рівні, його робота не оцінюється. У цьому разі йому надається можливість удосконалити, виправити свою роботу або виконати інший вид роботи і одержати бажану кількість балів. Далі усі бали студента з теми додаються і переводяться в оцінку. Викладач визначає, який діапазон балів з теми якій оцінці (від “2” до “5”) відповідає.

Для полегшення обліку балів кожного студента А. Гін пропонує використовувати “штучні гроші” різної вартості, які видаються кожному студентові за кожен вид роботи протягом усього періоду вивчення теми.

Описана форма оцінювання, з одного боку, демократизує стосунки між учасниками навчального процесу, а з іншого, стимулює активність і творчість студента, породжує прагнення вибирати складніші види навчальної роботи, за які можна одержати більшу кількість балів. Студент у цьому разі не боїться помилятися, оскільки за неправильну відповідь він не одержить негативної оцінки.

Важливе значення має врахування індивідуальних психологічних особливостей студентів у процесі їхньої професійної підготовки.

На успішність опанування знаннями, вміннями та навичками значною мірою впливає загальна мотивація студентів до фахового навчання, а також інтелектуальна та особистісна професійна придатність. Значна частина студентів зорієнтована не стільки на професійний розвиток і вдосконалення, скільки на одержання диплома про вищу освіту.

Різноманітна мотивація вступу до навчального закладу повинна враховуватись або в процесі професійного відбору, або шляхом забезпечення диференційованого підходу до організації підготовки педагогів, що потребують діагностики особистісної готовності студента (абітурієнта) до опанування професією.

Важливими рисами для педагога є здатність до глибокого аналізу життєвих ситуацій, емпатія, оптимістичне налаштування спеціаліста, прагнення та вміння неординарно мислити.

Як свідчить аналіз результатів наших досліджень, ступінь виразності цих рис значною мірою залежить від рівня сформованості “Я-образу”, розвиток якого, передусім, пов’язаний з розвитком внутрішнього мовлення. Як відомо, ключем до внутрішнього мовлення є мовлення писемне. Якщо індивід вміє висловлювати власні думки на письмі, то у нього відповідно розвивається і писемне, і внутрішнє мовлення, формується високий рівень самосвідомості. Така людина здатна до особистісної рефлексії, а також до пізнання внутрішнього світу інших людей.

Для діагностики рівня сформованості вищезазначених рис у студентів ми використовували РАТ (малюнковий перцептивний тест, запропонований Л. Собчик). Досліджувані повинні були скласти оповідання за чотирма таблицями, на яких схематично зображені різні ситуації у письмовій формі. Результати оцінювались в балах за такими критеріями:

- а) оригінальність сюжету. Якщо у творі студента немає сюжету, а є лише опис зображеного на таблиці – 0 балів. Популярний сюжет, який нагадує зміст відомого роману або кінофільму, оцінюється в “1” бал. Сюжет з несподіваним розвитком подій заслуговує “2” бали;
- б) здатність до психологічного аналізу подій та емпатія. Якщо студент у творі відображає лише поведінку героїв і не описує їхніх думок та переживань – “0” балів. Якщо у складеному оповіданні висловлюються думки та почуття лише одного з персонажів, з яким досліджуваній себе ідентифікує, – “1” бал. Якщо описується та аналізується внутрішній світ кожного учасника описаних подій – “2” бали;
- в) оптимізм. Якщо студент у складеному ним оповіданні не вказує шляхи розв’язання проблеми чи конфліктної ситуації, якщо його розповідь завершується драматично – “0” балів. Якщо розповідь досліджуваного незакінчена і не можна визначити, чи буде успішно вирішена героєм проблемна ситуація, або розв’язання конфлікту відбувається шляхом введення в сюжет додаткових обставин чи нових героїв – “1” бал. Якщо персонаж знаходить вихід із конфлікту – “2” бали.

Крім зазначених критеріїв, оцінюється рівень володіння писемним мовленням, словниковий запас, логічність, послідовність викладу. Твори студентів також аналізуються за традиційними критеріями, запропонованими авторами методик. Це дає можливість діагностувати “Я-концепцію” та

потреби досліджуваного, наявність у нього конфліктних та психотравмуючих переживань, захисних механізмів тощо.

Результати студентів, що брали участь в обстеженні, корелюють з їхньою успішністю в навчанні, рівнем активності щодо фахової підготовки та рівнем сформованості навичок професійної діяльності, оціненими під час проходження практики. Зокрема, студенти, які набрали під час обстеження понад 16 балів (максимально можлива кількість балів – 24), активні під час занять, виявляють високий пізнавальний інтерес, займаються науково-дослідною роботою, одержують високі оцінки на іспитах. Досліджувані, які набрали менше ніж 8 балів, демонструють низьку готовність до опанування професією, невисоку потребу в самореалізації. Вони пасивні під час занять, віддають перевагу репродуктивним способам засвоєння знань, недостатньо усвідомлюють засвоєне; на практиці виявляються здатними до виконання лише детально алгоритмізованих завдань.

Серед цієї групи студентів є багато таких, що мають низький соціальний статус у групі, не впевнені у собі, негативно ставляться до себе як особистості. Саме для таких студентів були організовані спеціальні тренінгові заняття, спрямовані на формування у них позитивної “Я-концепції”, актуалізацію потреби у самореалізації, поглиблення самопізнання та розвиток умінь і навичок вивчення внутрішнього світу людини.

До структури кожного заняття належали, насамперед, рольові етюди, які давали змогу кожному учасникові на якийсь час стати різним “Я” та іншим “Я”, вправи з психосинтезу, а також невербальні методики: мімічні, жестові, тактильні.

Ефективність тренінгу, яка визначалась шляхом порівняння динаміки змін у соціальному статусі та “Я-концепції” студентів експериментальної та контрольної груп, виявилась досить високою. Це дає підстави вважати за необхідне вводити подібні тренінгові заняття у процес фахової підготовки майбутніх педагогів.

-
1. Гин. А. Приемы педагогической техники. Гомель, 1999.
 2. Ляудис В. Я. Методика преподавания психологии. М., 2000.
 3. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. К., 1999.

**UPDATE APPROACHES TO TEACHING PSYCHOLOGY IN HIGHER
SCHOOL OF PEDAGOGICAL PROFILE**

Mariya Matveieva

*Kamianets'-Podil's'ky State University
Ogiyenko Str., 61, UA-32300 Kamianets'-Podil's'ky, Ukraine
e-mail: matveevkp.km.ua*

The article deals with the aspects of psychology teaching, underlines the ways of incorporating the interactive developmental approach to psychology teaching. It describes the methods of diagnosing and developing the student's personal readiness to mastering the teaching skills.

Key words: psychology teaching, humanization of the pedagogical process, rating evaluation, personal reflection, training of the personal professional readiness.

Стаття надійшла до редколегії 13.05.2004
Прийнята до друку 25.11.2004